

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми «**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ПРИЙМЕНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ**»

Виконала:
студентка KorLs1-M19z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Кучер Марини Петрівни

Керівник:
Вержиховська О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Левицький В.Е.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних
методик

Кам'янець-Подільський 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ ЗАСОБАМИ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	8
1.1. Психологічні та лінгводидактичні основи формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів.....	8
1.2. Нейропсихологічні та фізіологічні передумови формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів (прийменниковий аспект).....	17
Висновки до першого розділу	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРИЙМЕННИКА У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ШКІЛ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	32
2.1. Методичне забезпечення та діагностика вивчення прийменника в початковій ланці спеціальних шкіл.....	32
2.2. Завдання, методика та результати констатувального етапу експерименту.....	37
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ	54
3.1. Методичні передумови формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій.....	54

3.2. Особливості формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами применникових конструкцій.....	63
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВОК.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовленнєва компетенція вважається однією з основних у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних молодшим школярам, у тому числі й з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), що визначають здатність користуватися усним і писемним літературним мовленням. Від того, як молодші школярі із ТПМ усвідомлюють різні граматичні категорії, у тому числі прийменники, залежить рівень їхнього подальшого володіння українською мовою й засвоєння інших шкільних предметів, оскільки для них українська мова - це мова навчання.

Теоретичною основою дослідження стали праці лінгвістів (І. Білодід, В. Виноградов, І. Вихованець, Т. Донченко, О. Потебня, П. Фортунатов, О. Шахматов); психолінгвістів (Л. Виготський, І. Зимня, М. Жинкін, О.Леонтєв, С.Рубінштейн та ін.); лінгводидактів (В. Мельничайко, М. Пентилюк, О. Хорошковська) щодо мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, комунікації; провідних науковців корекційної педагогіки (Н. Гаврилова, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет, М. Ярмаченко) щодо створення сприятливих умов для навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами задля формування активної, усебічно розвиненої людини, здатної до успішної адаптації та соціалізації.

Питання, пов'язані з формуванням комунікативної компетенції молодших школярів розглядали Л. Глазова, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, В. Собко, А. Супрун.

Шляхи підвищення рівня володіння українським мовленням у процесі мовної освіти розробляли вітчизняні дефектологи В.Кондратенко, О.Качуровська, Ю.Коломієць, І.Марченко, О.Ревуцька, В.Тарасун, В. Тищенко, Н.Чередниченко, М.Шеремет. Науковці констатували труднощі засвоєння мовного програмового матеріалу учнів з мовленнєвими порушеннями, складність оволодіння лінгвістичними закономірностями,

висвітлювали недоліки щодо сприймання та породження мовленнєвих висловлювань, особливості психофізичного розвитку дітей із ТПМ.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що сучасні дослідники приділяли значну увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаним із вдосконаленням комунікативної компетенції молодших школярів із ТПМ. Проте недостатньо уваги приділялось опануванню учнями із ТПМ граматичних категорій; теоретично та методично не розробленими залишаються психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетенції учнів із ТПМ. Попри наявність праць, що стосуються формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів загальноосвітньої школи засобами службових частин мови, наукові розвідки орієнтовані на молодших школярів із ТПМ відсутні.

Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми дипломної роботи магістра **«Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій»**.

Мета дослідження полягає в розробці, науковому обґрунтуванні, методичної системи, спрямованої на формування в молодших школярів із ТПМ комунікативно-мовленнєвих умінь засобом прийменникових конструкцій.

Об'єкт дослідження: процес оволодіння українською мовою молодшими школярами із тяжкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження: система роботи із формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій у молодших школярів із ТПМ на уроках української мови.

Гіпотеза дослідження: впровадження методичної системи, спрямованої на формування в молодших школярів із ТПМ комунікативно-мовленнєвих умінь засобом прийменникових конструкцій дасть змогу підвищити рівень комунікації даної категорії дітей.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження:**

1. Визначити теоретичні (лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні) засади дослідження.
2. Дослідити стан засвоєння прийменникових конструкцій у практиці шкільного навчання, розробити критерії та виявити рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.
3. Розробити методику формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій.

Методи дослідження: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної й спеціальної літератури для з'ясування науково-теоретичних засад розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ; аналіз навчальних програм, шкільних підручників з рідної мови, навчально-методичних посібників; розробка змісту системи роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ засобами прийменникових конструкцій; цілеспрямоване спостереження за процесом навчання української мови в початковій школі, бесіди, анкетування вчителів і опитування учнів, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду; констатувальний та формувальний експеримент, кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Карапчівська загальноосвітня школа I-III ступенів Вашківецької міської ради Вижницького району Чернівецької області, Чернівецький навчально-реабілітаційний центр №1, Чернівецький спеціальний загальноосвітня школа-інтернаті №2.

Теоретична значущість полягає у визначенні теоретичних (лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних) засад дослідження.

Практичне значення полягає у дослідженні стану засвоєння прийменникових конструкцій у практиці шкільного навчання, розробці методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «**Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій**».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-практичний аналіз формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій дав нам змогу зробити наступні висновки.

Комунікативно-мовленнєві вміння як об'єкт вивчення, являють собою складні психофізіологічні та інформаційно-діяльнісні явища.

Зіставлення різних визначень комунікативних і мовленнєвих умінь, виявлення подібності й відмінності дало змогу дійти висновку, що комунікативно-мовленнєві вміння – це здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних, насамперед слів із ряду службових частин мови, і невербальних (міміка, жести) засобів для ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування. Ці вміння знайдуть застосування як у діалогічному, так і монологічному мовленні. До них відносимо: уміння ставити запитання, висловлюючи подив, сумнів, уточнення, здогадку, передбачення, при цьому доречно вживати відповідні прийменники; уміння констатувати, висловлюючи погодження, підтвердження, наслідок, посилення, обіцянку, уточнення, доцільно і правильно використовуючи прийменники; уміння заперечувати, висловлюючи відмову, непогодження, оформлюючи висловлену думку граматично правильно; уміння спонукати до дії, висловлюючи прохання, запрошення, наказ, пропозицію, побажання, з комунікативно виправданим використанням прийменників.

Комунікативно-мовленнєві вміння повинні відповідати основним комунікативним ознакам мовлення, зокрема: правильності, точності, логічності, виразності, образності, доступності, дієвості, доцільності. Сформульований таким чином зміст поняття комунікативно-мовленнєвих умінь являє собою методичні моделі навчання мовлення, які в узагальнених формах відображають принципи і способи розвитку мовлення. Робота з формування виділених комунікативно-мовленнєвих умінь повинна відобразитися в дидактичній меті уроків української мови, розвитку

мовлення та на логопедичних заняттях.

Аналіз психологічних досліджень і навчально-методичної літератури показав, що: розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь проходить в процесі мовленнєвої діяльності; основою формування й розвитку умінь є знання; ефективність розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь знаходиться в безпосередній залежності від лінгвістичних знань: мовленнєва діяльність має бути організована так, щоб у її процесі закріплювалися набуті лінгвістичні знання, активніше використовувалися засвоєні граматичні форми.

Проблема формування комунікативно-мовленнєвих умінь є однією з провідних у наукових дослідженнях психологів і дидактів, але разом з тим залишається недостатньо дослідженим питання правильного й доцільного вживання прийменникових конструкцій учнями із ТПМ. А саме прийменникові конструкції впливають на зміст і хід спілкування і є важливими в активному аспекті. Вивчаючи прийменник у початковій школі, молодші школярі повинні оволодіти уявленнями про їх лексичні, граматичні, синтаксичні властивості, котрі забезпечують формування комунікативно-мовленнєвих умінь, необхідних кожній людині упродовж життя. Особливо процес засвоєння актуалізується у 1-5 класах, коли настає синтетичний період засвоєння граматичних явищ. Саме цей етап навчання учнів вимагає урахування мотивів мовленнєвої діяльності, фаз породження мовлення, вибору таких мовленнєвих дій, що забезпечують розвиток комунікативних умінь учнів із ТПМ, їх готовність до подальшого самовдосконалення.

Учні з ТПМ у цілому мають повноцінні передумови для оволодіння прийменниковими конструкціями, але первинні порушення мовлення негативно впливають на розвиток просторового мислення, вони не можуть самостійно оволодіти аналізом, синтезом, порівнянням, більшості дітей властива ригідність мислення.

Аналіз програм і підручників дозволяє зробити висновок, що вони можуть забезпечити безперервний, поетапний розвиток комунікативно-

мовленнєвих умінь учнів із ТПМ. Навчання молодших школярів із ТПМ повинно здійснюватися за окремими підручниками з української мови, в яких завдання б подавалися з урахуванням їх можливостей.

підсумки констатувального етапу дослідження, показали, що загальний рівень оволодіння уявленнями про семантичні, граматичні, синтаксичні функції прийменника й практичними вміннями в учнів із ТПМ дуже низький, а це негативно впливає на розвиток комунікативно- мовленнєвих умінь.

Причинами вважаємо наступне: по-перше, причина недостатнього рівня комунікативно-мовленнєвих умінь учнів із ТПМ полягає у відсутності логічної методичної системи вивчення службових частин мови, зокрема прийменників; по-друге, наявність незначної кількості науково-методичних рекомендацій не дає вчителю цілісного уявлення про місце та роль прийменника в загальній системі вивчення української мови, що призводить до поверхового вивчення теми дітьми з тяжкими порушеннями мовлення.

Проведення констатувального етапу дослідження засвідчило про негативний стан усвідомлення уявлень про семантичні, граматичні та синтаксичні особливості прийменникових конструкцій та практичних умінь використовувати їх у власних висловлюваннях молодшими школярами із ТПМ. Це і стало основою для планування експериментального навчання, добору певної системи вправ, які сприятимуть формуванню умінь доцільно та граматично правильно вживати прийменники у різних мовленнєвих ситуаціях учнями із ТПМ.

На початковому етапі формуванню комунікативно-мовленнєвих умінь засобом прийменникових конструкцій, передбаченою програмою методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій, сприяли вербалізація просторових відношень, бесіди з демонстрацією схем вживання прийменників, виділення їх з мовленнєвого потоку. На другому етапі методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових

конструкцій під час формування уявлень про роль і функції прийменника було застосовано репродуктивний метод, основною ознакою якого було відтворення і повторення видів діяльності за завданням учителя, система різноманітних вправ і тренувань (за зразком). На третьому етапі за допомогою оперативного методу ми формували уміння застосовувати одержані уявлення про функцію і роль прийменника під час конструювання словосполучень і речень. На четвертому етапі найбільшого застосування в ході експериментального навчання набув комунікативний метод. Суть його полягала у створенні таких мовленнєвих ситуацій, в яких молодші школярі із ТПМ запитували, відповідали, заперечували, переконували, використовуючи в мовленні синтаксичні конструкції з прийменниками.

Слід зазначити, що на всіх етапах методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення засобами прийменникових конструкцій комунікативно-мовленнєвих умінь в процесі аналізу речень і текстів, приділялась увага семантиці, граматичним та синтаксичним функціям прийменників.

Вправи стали важливим елементом методики, оскільки оволодіння способами продукування мовленнєвих одиниць (словосполучення, речення, текст) відбувається лише в процесі виконання вправ, які тлумачаться як планомірне організоване повторне виконання розумової або практичної дії з метою оволодіння нею чи покращення її якості.

Передумови створення методики зумовлювалися прагненням системно та послідовно розвивати у молодших школярів із ТПМ комунікативно-мовленнєві уміння. Цілеспрямований добір методів навчання та методичних прийомів, перехід від одного виду вправ до іншого та їх органічне поєднання є істотною ознакою експериментальної системи навчання, забезпечує розвиток умінь правильно, доречно вживати прийменники, які впливають на зміст і хід спілкування, є важливими в комунікативному аспекті.

Розроблена та науково обґрунтована методика формування комунікативно-мовленнєвих умінь засобами прийменникових конструкцій молодших школярів із ТПМ, де формувалися необхідні уявлення про прийменник, відбувався добір і дозування вправ, дотримувалася певна послідовність їх виконання, де від спостережень за зразком та аналітичних завдань учні переходили до конструктивних і творчих продуктивних, цілком відповідає дидактичним, лінгвістичним та психологічним вимогам і складає систему роботи, спрямовану на формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів із ТПМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич М.Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Бадер В.І. Розвиток зв'язного мовлення школярів: навчальний посібник. К. : ІЗМН, 1997. 92 с.
3. Баєв Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення. К. : Радянська школа, 1996. 89с.
4. Баймут Т.В., Бойчук М.К. Порівняльна граматики української мови. К. : Радянська школа, 1991. 168 с.
5. Білодід І.К. Граматична компетенція. К. : Вища школа, 1997. 303с.
6. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1 – 4 класах. К. : Радянська школа, 1991. 110 с.
7. Венгер А.Л. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии. М.: Просвещение, 1987.136с.
8. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К. : Наукова думка, 1988. 256 с.
9. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб.: Союз, 1999. 203с.
10. Гац Н.А. Формування у молодших школярів умінь використовувати засоби зв'язності тексту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. К. 1993. 203 с.
11. Глозман Ж.М. К вопросу о структуре экспрессивного аграмматизма при разных формах афазии. *Проблемы афазии и восстановительного обучения* .М. : МГУ, 1985. С. 104 - 114.
12. Грибова О.Е. К проблеме анализа коммуникации у детей с речевой патологией. *Дефектология*.1995. № 6. С. 7 - 16.
13. Данилова Н.Н. Психофизиология. М. : Аспект Пресс, 1999. 373 с.
14. Дубовик С.Г. Функціональний підхід до вивчення категорії відмінка іменника в початкових класах : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук : спец 13.00.02. Київ, 1998. 21с.

15. Жинкин Н.И. Интеллект, язык и речь. *Нарушения речи у дошкольников*. М. : Просвещение, 1982. С. 12-59.

16. Жукова Н. С. Отклонения в развитии детской речи. М. : Просвещение , 1994.138 с.

17. Зимняя И.А. Психология слушания и говорения : дисерт. на соиск. ученой степени. д-ра психол. наук. М., 1983. 447 с.

18. Калмикова Л.О. Формування граматичного строю мовлення учнів підготовчих класів. *Початкова школа*. 1981. № 11. С.19-24.

19. Ковшиков В. Экспрессивная алалия. Л. : Наука, 1985. 175с.

20. Ковалев В.В. К вопросу о динамике речевых и психических нарушений у детей с синдромом моторной алалии. М. : Просвещение, 1985. 136 с.

21. Кодлюк Я.П. Формирование общеученических навыков и учений у учащихся 1-2 классов четырехлетней школы : автореф. на соиск. ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00. 02. К., 1993. 21с.

22. Корнев А.Н. О систематике клинических форм недоразвития речи у детей. *Расстройства речи, клинические проявления и методы коррекции*. М.: СПб, 1994. С.135-145.

23. Лазаренко Н.І. Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичного і граматичного значень : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00. 02..Київ, 1993. 21с.

24. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников. СПб. : СОЮЗ, 1999. 160с.

25. Левина Р.Е. Опыт изучения неговорящих детей (алаликов). М. : Педагогика , 1981. 120с.

26. Леонтьев А.А., Шахнарович А.Н. Психолингвистические проблемы семантики. М. : Наука, 1983. 255 с.

27. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития :

пособие для учителей. М. : Просвещение, 1985. 175 с.

28. Лурия. А.Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хомской. М. : МГУ, 1989. 320 с.

29. Мастюкова Е.М. Дефекты речи и их происхождение. *Причины возникновения и пути профилактики аномалий развития у детей* / под ред. Т. А Власовой. М. : АПН СССР, 1985. С. 73-95.

30. Міненко Л.Н. Навчання молодших школярів будувати висловлювання різних типів на основі спостережень у природі : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1995. 21 с.

31. Мухина В.С. Детская психология. М. : ООО Апрель Пресс, 1999. 352 с.

32. Особливості стану мовлення у дітей зі зниженим слухом шестирічного віку : науково-методичні рекомендації / укл. М.К. Шеремет. К. : ІЗМН, 1997. 156 с.

33. Основы теории и практики логопедии / под. ред. Р.Е. Левиной. М. : Просвещение, 1967. 367 с.

34. Пентилюк М.І. Основні аспекти навчання рідної мови. *Поч. школа*. 1997. № 4. С.10-12.

35. Пентилюк М.І. Особливості технології уроку мови. *Дивослово*. 2002. №4. С.14-16.

36. Потоцкая Т.Н. Словообразовательная работа как средство обогащения лексического запаса младших школьников : на материале укр. языка : дис. ... канд.. пед. наук : 13.00.02. К., 1984. 207с.

37. Програма для загальноосвітньої школи для дітей підготовчих-перших класів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення / за ред. М.К.Шеремет. К. : Початкова школа, 2005. 221с.

38. Програми для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Частина 1, 2. / за ред. М.К. Шеремет. К.: Неопалима купина, 2006. 225с.

39. Психолингвистические проблемы семантики / отв. ред.

А.А. Леонтьев, А.М. Шахнорович. М. : Наука, 1983. 285 с.

40. Садовникова И.Н. Нарушение письменной речи и их преодоление у младших школьников: учебное пособие. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. 256 с.

41. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. К. : Абрикос, 1997. 477 с.

42. Словник-довідник з української лінгводидактики / за заг. ред. проф. М. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2003. 149 с.

43. Соботович Е.Ф. Психолого-педагогические основы коррекции нарушений формирования грамматического строя у детей: автореф. дис...д-ра пед. наук: 13.003. М., 1984, 49с.

44. Соботович Е.Ф. Концепция общеречевой подготовки детей к школьному обучению . *Дефектология*. 1997. № 1. С. 2-5.

45. Сучасна українська літературна мова / укл. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М.Я., Тоцька Н.І., Уздиган І.М. / за ред. А.П. Грищенка К. : Вища школа, 1997. 493 с.

46. Спирина Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи. М. : Педагогика, 1980. 192 с.

47. Тарасун В.Л. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2000. № 2. С. 2-10.

48. Тарасун В.Л. Базові інваріантні дії та операції як компонент навчальної діяльності дітей з порушенням мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2001. № 1. С. 2-4.

49. Тищенко В. Вироблення дії ймовірного прогнозування у мовленнєвій діяльності розумово відсталих дошкільників. *Дефектологія*. 2001. № 2. С. 9-12.

50. Тоцька Н.Г. Сучасна українська літературна мова. К. : Освіта, 1981. 183 с.

51. Ульянова Т.К. Методика викладання граматики і розвитку мовлення учнів допоміжної школи. К. : КДШ, 1997. 255 с.

52. Усова А.В., Бобров А.А. Формирование у учащихся учебных учений. М. : Знание, 1987. 80 с.
53. Цветкова Л.С., Глоzman Ж.М. Афазия и восстановительное обучение. М. : МГУ, 1983. С. 11-15.
54. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови у початковій школі. К. : Початкова школа , 1997. 143с.
55. Чередніченко Н.В. Формування навичок грамотного письма у дітей із важкими вадами мовлення в умовах колекційного навчання : дис... канд.пед. наук : 13.00.03 / Н.В. Чередніченко. К., 1999. 190 с.
56. Шеремет М.К. Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі : дис... докт. пед. наук : 13.00.03. К., 1997. 437 с.
57. Шипицина Л.М., Волкова Л.С. Некоторые особенности эмоционально-личностных качеств у младших школьников с общим недоразвитием речи. *Дефектология*. 1993. № 4. С. 36-40.
58. Яворська С.Т. Формування в учнів орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення будови слова : автореф. дис... канд.. пед. наук . Слов'янськ., 1997. 21 с.
59. Яременко Б.Р, Яременко А.Б., Яременко Т.Б. Минимальные дисфункции головного мозга у детей. М. : СПб., 1999. 189с.
60. Ястребова А.В. Корекція порушень мови у учасників загальноосвітньої школи. М. : Просвещение, 1984. 159 с.